

İNSAN OLMANIN ÜÇ YÜKÜ: DÜŞÜNCE, AHLÂK VE ÖZGÜRLÜK

İmdat Demir — Filozof Kirpi

ÖZET

“İnsan Olmanın Üç Yüğü: Düşünce, Ahlâk ve Özgürlük”, insanı yalnızca düşünen, kurallara uyan ya da seçim yapan bir varlık olarak değil; hakikati arayan, başkasının haysiyetini gözetken ve kararlarının sorumluluğunu üstlenen ahlâkî bir özne olarak ele alır. Metne göre düşünmek, verilmiş dünyayı peşinen reddetmek değil; gelenekleri, iktidarı, inançları, kanaatleri ve kişinin kendi benliğini sorgulayabilmektir. Gerçek düşünce, insanı kalabalığın ezberinden ve seçilmiş körlükten çıkarırken, bildiğinin sorumluluğuyla da yüzleştirir. Ahlâk ise itaatten, gelenekten ve görünür erdem gösterilerinden daha derin bir bilinçtir. Başkasını araçlaştırmamak, güçsüzün, çocuğun, yabancının ve ötekinin haysiyetini korumak, insanın kendi gücüne ve çıkarına sınır koyabilmesi ahlâkın temelidir. Özgürlük de sınırsızca istemek veya seçmek değildir; arzuların, korkuların, piyasanın, kalabalığın ve siyasî baskının yönetiminden kurtularak kişinin kendi hayatını bilinçle yönetebilmesidir. İnsan ancak kendi öfkesine, hırsına, korkusuna ve onaylanma arzusuna karşı direnebildiğinde özgürleşir. Bu nedenle özgürlük, engellerin yokluğundan çok, kişinin hangi ilkeye göre yaşayacağını seçme kudretidir. Metin, ahlâktan kopan düşüncenin tahakküme, düşünceden kopan ahlâkın kör itaate, sorumluluktan kopan özgürlüğün ise keyfiliğe dönüştüğünü savunur. Böylece zekâ kötülüğün mühendisliğine, ahlâk hiyerarşinin bekçiliğine, özgürlük ise güçlülerin ayrıcalığına dönüşebilir. Bu üç değer birleştiği yerde “özgür vicdan” doğar. Özgür vicdan, insanın kendi grubunun yanlışına da itiraz edebilmesi, hakikati aidiyetin önüne koyması, başkasının acısını kimliğine göre ölçmemesi ve özgürlüğünü başkasının köleliği üzerine kurmamasıdır. Sonuçta insanın büyüklüğü, bildiğini üstünlüğe değil adalete; gücünü tahakküme değil sorumluluğa; özgürlüğünü yalnız kendisi için değil herkes için kullanabilmesinde ortaya çıkar. Bu bütünlük, insanı kusursuz saymaz; fakat yanlışını görebilen, öz eleştiri yapabilen, zararını telâfi eden ve gündelik tercihlerinde adaleti yeniden kuran tutarlı ve cesur bir karaktere çağırır.

1

I. Düşünmek: Verilmiş Dünyaya İtiraz Etmek

İnsan dünyaya yalnızca doğmaz; bir dünyanın içine doğar. Dilini seçmez, ailesini seçmez, inançlarını, korkularını, kutsallarını, düşmanlarını, hatta çoğu zaman neyi ayıp, neyi doğru, neyi mümkün sayacağını bile başlangıçta kendisi belirlemez. Kendisine hazırlanmış bir anlam evreninin içine bırakılır. Daha konuşmayı öğrenirken dünyayı da hazır hükümler hâlinde öğrenir. İyi ve kötü, doğru ve yanlış, biz ve onlar, değerli ve değersiz arasındaki sınırlar, zihnine çoğu zaman henüz onları tartışabilecek olgunluğa erişmeden çizilir. Bu nedenle insanın ilk bilgileri, aynı zamanda ilk zincirleri olabilir.

Düşünmek, işte bu hazır dünyanın karşısında zihnin ilk kez ayağa kalkmasıdır.

Düşünce, insanın öğrendiği her şeyi reddetmesi değildir. Her geleneği küçümsemek, her inancı alaya almak, her otoriteye sırf otorite olduğu için karşı çıkmak da düşünce sayılmaz. Bunlar bazen düşünmenin değil,

başka bir ezbere sığınmanın biçimleridir. Düşünmek, verilmiş olanı peşinen kabul etmemek kadar peşinen reddetmemektir. Onu incelemek, tartmak, kökenini araştırmak, kime hizmet ettiğini, kimi susturduğunu, hangi hayatları koruduğunu ve hangi hayatları yaraladığını görmeye çalışmaktır. Düşünce, kabul ile ret arasındaki o zahmetli bölgede yaşar. Çünkü hakikat çoğu zaman sloganların rahatlığında değil, çelişkilerin huzursuzluğunda belirir.

Ezber insana cevap verir; düşünce ise soru doğurur. Ezber güven duygusu sağlar, düşünce güvenliği bozar. Ezber kalabalıkla uyumlu yaşamayı öğretir, düşünce insanı gerektiğinde kalabalığın karşısında yalnız bırakır. Bu yüzden toplumlar bilgi sahibi insanı zaman zaman hoş görebilir, fakat gerçekten düşünen insandan ürker. Bilgili kişi mevcut düzenin hafızasını güçlendirebilir; düşünen kişi ise düzenin haklılığını sorgular. Bilgi, iktidarın hizmetine kolayca alınabilir. Düşünce ise daha huzursuz bir misafirdir. Kendisine tahsis edilen odada sessizce oturmaz; evin tapusunu, temellerini ve bodrumunda saklananları merak eder.

Burada bilgi ile düşünce arasındaki farkı açıkça görmek gerekir. Çok şey bilmek, zorunlu olarak düşünmek değildir. İnsan yüzlerce kitabı ezberleyebilir, kavramları ustalıkla sıralayabilir, büyük düşünürlerin adlarını peş peşe dizerek bir entelektüel gösteri kurabilir; fakat kendi hayatında tek bir sahici soruyla yüzleşmemiş olabilir. Bilgi, bazen insanın hakikate yaklaşmasını sağladığı gibi, hakikatten saklanmasına da yarar. Kavramlar, zihnin pencereleri olabileceği kadar perdeleri de olabilir. Düşünce, yalnızca dışarıdaki dünyaya değil, kendi bilgisinin kibrine de şüpheyile bakabilmelidir.

Gerçek düşüncenin ilk şartı hayrettir. Hayret, dünyanın alışıldık görüntüsünün çatlamasıdır. Her gün görülen bir şeyin ilk kez görülüyormuş gibi insana dokunmasıdır. Bir çocuğun açlığı, bir mahkeme salonundaki adaletsizlik, bir işçinin yüzündeki yorgunluk, bir ağacın kesilmesi, bir insanın sırf kimliği yüzünden aşağılanması, düşünmeyen göz için gündelik hayatın sıradan ayrıntılarıdır. Düşünen göz ise sıradanlığın içine gizlenmiş şiddeti fark eder. Hayret bu nedenle yalnızca estetik değil, ahlâkî bir yetenektir. İnsan, başkasının acısına artık alışmamaya başladığında düşüncenin eşliğine gelir.

Fakat düşünmek yalnızca dış dünyayı sorgulamak değildir. En çetin sorgulama, insanın kendi kanaatlerine yönelttiği sorgulamadır. Başkasının yanlışını görmek kolaydır; kendi yanlışını görmek ise kişiliğin duvarlarına çarpar. Çünkü insan düşüncelerini yalnızca zihninde taşımaz; onlarla kimlik kurar, çevre edinir, mevki kazanır, aidiyet hisseder. Bir düşünceden vazgeçmek bazen bir gruptan, bir itibardan, hatta kişinin kendisi hakkında kurduğu güzel hikâyeden vazgeçmek anlamına gelir. Bu yüzden insanlar çoğu zaman hakikati değil, kendilerini haklı çıkaracak delilleri ararlar. Zihin, hakikatin mahkemesi olmaktan çıkar, benliğin avukatına dönüşür.

Düşüncenin ahlâkî değeri tam da burada ortaya çıkar. Düşünmek, insanın kendisini haklı çıkarmaya çalışması değil, haksız olabileceği ihtimaline kapı aralamasıdır. Kendi inancını, ideolojisini, cemaatini, milletini, sınıfını veya geçmişini eleştirebilmek, yalnızca zihinsel bir başarı değildir; ahlâkî bir cesarettir. Çünkü insan başkalarının yanlışına itiraz ederken çoğu zaman kendi üstünlüğünü kurar. Asıl düşünce, kendi tarafının yanlışına bakabildiği yerde başlar.

Düşünce bu nedenle konforlu değildir. İnsanın üzerine oturduğu bütün hazır kesinlikleri sarsar. Bazen yıllarca inanılan bir hükmün haksız olduğunu, savunulan bir siyasetin insanları ezdiğini, kutsal sayılan bir otoritenin yalan söylediğini veya kişinin kendi sessizliğinin bir kötülüğe ortak olduğunu gösterir. Bu karşılaşma acı vericidir. İnsan, düşünce sayesinde yalnızca dünyayı değil, kendi payını da görür. Hakikat bazen dışarıdaki zalimi teşhir etmekten önce içerideki korkağı ortaya çıkarır.

Bu yüzden düşünmemek çoğu zaman zihinsel tembellikten daha fazlasıdır. Düşünmemek, sorumluluktan kaçmanın en eski yollarından biridir. İnsan "Bilmiyordum", "Herkes böyle yapıyordu", "Bana söyleneni uyguladım", "Düzen böyleydi" diyerek kendi ahlâkî payını görünmez kılmaya çalışır. Oysa bazı durumlarda

bilmemek masumiyet değil, seçilmiş bir körlüktür. Görmemek için gözünü kapatan insan ile gerçekten göremeyen insan aynı değildir. Düşünce, insanı bu seçilmiş körlükten uyandırır; fakat aynı anda onu mazeretlerinden de mahrum bırakır.

Düşünen insanın yalnızlığı buradan gelir. Kalabalık, ortak kanaat sayesinde huzur bulur. Aynı sloganı tekrarlamak, aynı düşmandan nefret etmek, aynı korkuları paylaşmak insanlara aidiyet verir. Düşünce ise bu birliği bozar. Sorular ortaya çıktığında saflar karışır, kesinlikler zayıflar, kahramanlar küçülür, düşmanlar insan yüzü kazanmaya başlar. Kalabalık için bu durum tehlikelidir. Çünkü kalabalık, çoğu zaman hakikatle değil, ortak duygunun sürekliliğiyle ayakta durur.

Ne var ki yalnız kalmak, düşüncenin doğruluğunun garantisi değildir. Her aykırılık hakikat değildir; her itiraz bilgelik sayılmaz. Bazı insanlar yalnızca dikkat çekmek için karşı çıkar, bazıları bütün ortak değerleri küçümseyerek kendilerine sahte bir üstünlük kurar. Düşünceyi değerli kılan şey aykırılık değil, gerekçedir. İtirazın ahlâkı, eleştirdiği şey kadar kendisini de denetleyebilmesidir. Gerçek düşünce kibirli değildir; çünkü insan aklının yanılabilir olduğunu bilir. Fakat korkak da değildir; çünkü yanılma ihtimalinin susmak için mazeret olmadığını kavrar.

Düşünce, özgürlüğün ilk hareketidir. İnsan, kendisine öğretilenlerle arasına mesafe koyabildiği anda zihinsel olarak doğmaya başlar. Fakat düşünce tek başına insanı iyi kılmaz. Zekâ, ahlâktan yoksun olduğunda yalnız daha inandırıcı, sömürüyü daha verimli, savaşı daha teknik, tahakkümü daha görünmez hâle getirebilir. Tarihin büyük kötülükleri yalnızca cahiller tarafından işlenmemiştir; bazen en eğitilmiş zihinler, en karanlık sistemlerin mimarı olmuştur.

Bu nedenle düşüncenin önündeki temel soru yalnızca "Doğru nedir?" değildir. "Doğruyu bilmekle ne yapacağım?" sorusu da düşüncenin içindedir. Bir hakikati öğrenip susmak, bir adaletsizliği anlayıp çıkar uğruna görmezden gelmek, düşünceyi ahlâkî anlamından koparır. Düşünce, insanı yalnızca bilen değil, bildiğinin sorumluluğunu taşıyan bir varlığa dönüştürdüğünde tamamlanır.

Düşünmek, verilmiş dünyaya itiraz etmektir; fakat asıl güçlük, kendimize verilmiş benliğe de itiraz edebilmektir. İnsan ancak kendi korkusunu, kibrini, çıkarını ve aidiyetlerini sorgulayabildiğinde düşüncenin özgürleştirici imkânına yaklaşır. Aksi hâlde düşünce, zihnin süslü bir eşyası olarak kalır.

Filozof Kirpi: "Düşünmek, herkesin yanlışını görmek değil; kendi doğrunun içinde saklanan yanlış da göze alabilmektir."

II. Ahlâk: Başkasının Varlığını Ciddiye Almak

Düşünce, insanı verilmiş dünyanın karşısında uyandırır; ahlâk ise bu uyanışın başkalarının hayatına nasıl dokunacağını belirler. İnsan düşünebilir, çözümleyebilir, hesaplayabilir, geleceği öngörebilir; fakat bütün bu zihinsel yetenekler, başkasının varlığını ciddiye almıyorsa yalnızca daha incelikli bir tahakküm üretir. Ahlâk bu nedenle zekânın süsü değil, onun sınırlandırıcısıdır. İnsanın ne yapabileceğini değil, yapabileceklerinden hangisini yapmaması gerektiğini sorar.

Ahlâk çoğu zaman emirler, yasaklar, gelenekler ve toplumsal kabullerle karıştırılır. Bir toplumun normal saydığı davranışların ahlâkî olduğu; kinadığı davranışların ise ahlâksız olduğu düşünülür. Oysa toplumlar da yanılabilir. Gelenekler haksızlık üretebilir, kanunlar zulmü koruyabilir, çoğunluk vicdansızlaşabilir, dinî görünüm taşıyan kurumlar insan haysiyetini çiğneyebilir. Bir davranışın yüzyıllardır uygulanması, onu haklı kılmaz. Kalabalıkların alkışlaması da bir eylemi ahlâkî hâle getirmez.

Ahlâk, itaatten daha yüksek bir bilinç düzeyidir.

İtaat eden insan, kendisine verilen emrin gereğini yerine getirir. Ahlâkî insan ise emrin niteliğini sorgular. İtaat, sorumluluğu yukarıya devretmek ister; ahlâk, sorumluluğun devredilemeyeceğini bilir. "Bana söylendi", "Kanun böyleydi", "Büyüklerimiz böyle uygun gördü", "Herkes aynı şeyi yaptı" gibi cümleler, insanın kendi eylemiyle arasına mazeret duvarı örmesidir. Oysa bir başkasının hayatına dokunan her davranış, emri veren kadar uygulayanı da ahlâkî muhasebenin içine çeker.

İnsan, yaptığı şeyin sonucundan yalnızca hukuk önünde değil, vicdan önünde de sorumludur. Kanunun cezalandırmadığı pek çok davranış ahlâken çürük olabilir. Bir insanı aşağılamak, güvenini sömürmek, emeğini görünmez kılmak, zayıflığından yararlanmak, onu umutlandırıp yarı yolda bırakmak her zaman mahkeme konusu olmaz. Fakat hayatın en derin yaraları çoğu zaman ceza kanunlarında adı bulunmayan eylemlerden doğar.

Ahlâkın gerçek alanı tam da burasıdır: Hukukun ulaşamadığı yerde insanın kendi gücüne sınır koyabilmesi.

İnsanların önemli bir kısmı kötülükten, kötü oldukları için değil; cezalandırılmaktan korktukları için uzak durur. Yalnız kaldığında, denetlenmediğinde veya gücü ele geçirdiğinde davranışı değişiyorsa, onun ahlâkı dışarıdan kurulmuştur. Ahlâkî kişilik ise görünmeyen yerde de kendisini denetleyebilme yeteneğidir. Kimsenin bilmeyeceği bir haksızlıktan vazgeçebilmek, alkış getirmeyecek bir iyiliği yapabilmek, karşılık beklemeden emanete sadık kalabilmek ahlâkın en sahici biçimleridir.

Ahlâk, insanın kendisini iyi göstermesi değildir. İyi görünmek ile iyi olmak arasındaki mesafe, insanlık tarihinin en kalabalık mezarlıklarından biridir. Pek çok insan merhametten söz ederken hizmetçisini aşağılar, adaleti savunurken yakınlarını kayırır, dürüstlük nutukları atarken küçük menfaatler uğruna yalan söyler. Dinî semboller taşıyabilir, ahlâk üzerine konuşabilir, yardım fotoğrafları paylaşabilir; fakat güçsüzle karşılaştığında gerçek karakteri ortaya çıkar.

Ahlâk, sözün değil, güç kullanımının niteliğinde görünür.

Bir insanın kendisinden güçlü olana gösterdiği nezaket ahlâkın kesin ölçüsü değildir. Çünkü bu nezaket korkudan, hesaptan veya çıkar beklentisinden doğabilir. Asıl ölçü, kendisinden güçsüz olana nasıl davrandığıdır. Bir çocuğa, yaşlıya, yoksula, hayvana, çalışanına, yabancıya, mahkûma, yenilmiş olana veya kendisine hiçbir fayda sağlayamayacak kişiye gösterdiği tavır, insanın ahlâkî hakikatini açığa çıkarır.

Çocuk bu noktada özel bir mihenk taşıdır. Çünkü çocuk, yetişkin dünyasının ikiyüzlülüğünü henüz öğrenmemiştir. Gücü azdır, sözü çoğu zaman ciddiye alınmaz, kendisini savunma imkânı sınırlıdır. Bir toplum çocukların korkusunu, açlığını, yalnızlığını ve haysiyetini önemsemiyorsa, kurduğu bütün ahlâk cümleleri boştur. Çocuğun güvenliğini sağlayamayan bir düzen, ne kadar kutsal kavram üretirse üretsin ahlâkî değildir.

Ahlâk, başkasının varlığını ciddiye almaktır. Bu cümle basit görünür; fakat bütün insan ilişkilerini kökten değiştirir. Başkasını ciddiye almak, onu kendi hikâyemizin yan karakteri saymamaktır. Onun da acıları, korkuları, hayalleri, utançları ve vazgeçilmez bir haysiyeti bulunduğunu kabul etmektir. Başkasını yalnızca bize yararı, yakınlığı, inancı, milliyeti veya benzerliği ölçüsünde değerli görmek ahlâk değildir. Bu, genişletilmiş bencilliktir.

İnsan çoğu zaman kendi grubuna karşı merhametli, öteki saydığı kişiye karşı acımasız olabilir. Kendi mahallesinin acısını büyütürken başkasının acısını küçümser. Kendi ölüsüne ağıt yakar, karşı tarafın ölüsünü istatistik sayar. Kendi çocuğunu kutsal görür, ötekinin çocuğunu düşmanın uzantısı kabul eder. Ahlâkın en sert sınavı burada başlar. Bir çocuğun değerinin kimliğine, coğrafyasına, ailesine veya ait olduğu topluluğa göre değişmediğini kabul edemeyen hiçbir öğreti evrensel ahlâk iddiasında bulunamaz.

Empati, başkasının yaşadığını bütünüyle anlayabileceğimiz iddiası değildir. İnsan başkasının acısını eksiksiz biçimde hissedemez. Fakat anlayışının sınırlı olduğunu bilerek dikkat gösterebilir. Empati, "Ben olsaydım ne yapardım?" sorusundan daha fazlasıdır; çünkü başkası bizim başka şartlara yerleştirilmiş kopyamız değildir. Onun tecrübesi, korkuları ve imkânları farklıdır. Ahlâkî dikkat, başkasını kendimize benzeterek anlamaya değil, onun farklılığını tanımaya çalışır.

Merhamet de tepeden bakan bir acıma değildir. Acıma, güçlünün zayıfa yönelttiği geçici bir duygusal lütfadır. Merhamet ise başkasının kırılabilirliğinde kendi insanlığını görmektir. Merhamet sahibi insan, yardım ettiği kişiyi küçültmez, borçlandırmaz, teşhir etmez. İyiliği bir üstünlük gösterisine çevirmek, iyiliğin için boşaltır. İnsanın yarasını göstererek kendi erdemini pazarlamak, yardımın içine gizlenmiş bir sömürüdür.

Adalet ise ahlâkın duygudan daha sağlam omurgasıdır. İnsan herkesi sevmek zorunda değildir; fakat sevmediğine de haksızlık etmemek zorundadır. Ahlâkın olgunluğu, yalnızca yakınlarına iyi davranmakta değil, öfke duyduğu kişiye karşı da ölçüyü koruyabilmektedir. Düşmanlık, adaleti askıya alma hakkı vermez. Bir insanın kötülüğü, ona karşı her kötülüğü meşrûlaştırmaz. Aksi hâlde ahlâk, yalnızca dostlar arasındaki bir nezaket sözleşmesine dönüşür.

Ahlâkın en önemli özelliklerinden biri, insanın kendi çıkarına sınır koyabilmesidir. Herkes başkasının fedakârlığını sever; asıl mesele kendi payından vazgeçebilmektir. İnsan adaleti çoğu zaman kendisine uygulandığında savunur, fakat başkasının hakkı kendi menfaatini azalttığında sessizleşir. Bu sessizlik, ahlâkın en sıradan çöküşüdür. Büyük kötülükler yalnızca zalimlerin eylemlerinden değil, menfaatleri bozulmasın diye susanların sessizliğinden de büyür.

Ahlâk, insanı sürekli bir hesaplasmaya çağırır: Sahip olduğum güçle ne yapıyorum? Kimin emeğinden yararlanıyorum? Rahatım kimin yorgunluğu üzerine kuruluyor? Sustuklarım kimi koruyor, kimi yaralıyor? İyilik dediğim şey gerçekten başkasının yararına mı, yoksa benim kendim hakkındaki güzel kanaatimi mi besliyor?

Bu sorular insanı huzursuz eder. Fakat ahlâk, insanın kendisini sürekli haklı hissetmesi için kurulmuş bir teselli sistemi değildir. Ahlâk, insanın kendi gölgesini görebilme cesaretidir. Kendi içindeki bencilliği, korkaklığı, gösterişi ve iktidar arzusunu tanımadan yapılan ahlâk konuşmaları, başkalarını terbiye etmenin aracına dönüşür.

Ahlâk özgürlüğün düşmanı değildir. Tam tersine, özgürlüğün zalimliğe dönüşmesini engelleyen iç sınırdır. Başkasının haysiyetini tanımayan özgürlük, güçlünün keyfiliğidir. İnsan dilediğini yapabildiği için değil, yapabileceklerinin sorumluluğunu taşıdığı için özgürdür. Kendi arzusuna sınır koyamayan kişi özgür değil, arzusunun tutsağıdır.

Ahlâk insanı küçültmez; ona ağırlık kazandırır. İnsanın her isteğini gerçekleştirmesine izin vermez, fakat onu kendi eyleminin sahibi hâline getirir. Başkasının varlığını ciddiye almak, insanın kendi varlığını da ciddiye almasıdır. Çünkü başkasını araçlaştıran kişi, sonunda kendisini de çıkarların, arzuların ve iktidar ilişkilerinin aracına dönüştürür.

Filozof Kirpi: "Ahlâk, başkasına iyilik yapma hevesinden önce, ona kötülük yapabilecek gücüne sınır koyabilmektir."

III. Özgürlük: İsteddiğini Yapmak mı, Kendini Yönetmek mi?

Özgürlük, insanlığın en çok kullandığı fakat en az üzerinde düşündüğü kavramlardan biridir. Herkes özgür olmak ister; fakat özgürlüğün ne olduğu sorulduğunda çoğu insan, "İstedikimi yapabilmek" cevabına sığınır.

Bu cevap ilk bakışta açık, makul ve çekicidir. Ne var ki insanın istediği her şeyi yapabilmesi gerçekten özgür olduğu anlamına gelir mi? Yoksa bazen insan, tam da isteklerinin peşinden sınırsızca sürüklendiği için kendi hayatının efendisi olmaktan mı çıkar?

İnsan yalnızca dışarıdan zincirlenmez. Korkuları, tutkuları, bağımlılıkları, hırsları, alışkanlıkları ve başkalarının onayına duyduğu açlık da onu içeriden kuşatabilir. Bir hapishanenin duvarları görünürdür; fakat insanın kendi içinde taşıdığı hapishaneler çoğu zaman özgürlük biçiminde görünür. Kişi, tercih yaptığını zannederken arzularının, çevresinin, piyasanın veya siyasî propagandanın kendisine hazırladığı seçenekler arasında dolaşır olabilir.

Bu nedenle özgürlük, yalnızca önümüzde engel bulunmaması değildir. Asıl soru, yürümek istediğimiz yolu gerçekten bizim seçip seçmediğimizdir.

Modern hayat insana sürekli seçim yaptığını hissettirir. Ne giyeceğini, ne yiyeceğini, hangi ürünü satın alacağını, hangi görüntüyü paylaşacağını, hangi eğlenceye katılacağını seçer. Fakat seçeneklerin çokluğu, iradenin özgürlüğünü garanti etmez. İnsan yüzlerce ürün arasından seçim yapabilir; fakat neden sürekli satın almak istediğini sorgulamıyorsa tüketimin özgür öznesi değil, hedefidir. Tercih bolluğu içinde yaşarken arzularının nasıl üretildiğini düşünmeyen kişi, vitrinlerin karşısında serbest, kendi içinde yönetilen biridir.

Piyasa yalnızca ürün satmaz; ihtiyaç, kimlik ve eksiklik duygusu da üretir. İnsana yeterince güzel, başarılı, güçlü, genç veya değerli olmadığını fısıldar. Ardından bu eksikliği giderecek nesneler sunar. Kişi satın aldıkça özgürleştiğini sanır; fakat her satın alıştan sonra yeni bir yetersizlik duygusuyla karşılaşır. Böylece özgürlük, insanın kendisini kurma kudreti olmaktan çıkar, kendisine sunulan kimliklerden birini tüketerek seçme alışkanlığına dönüşür.

6

Özgürlük, seçeneklerin sayısından önce seçimin kaynağıyla ilgilidir.

Bir isteğin içimizde bulunması, onun bütünüyle bize ait olduğu anlamına gelmez. İnsan bazen ailesinin beklentisini kendi arzusu, toplumun baskısını kendi kararı, kalabalığın öfkesini kendi fikri zanneder. Başkalarının gözündeki görüntüsünü korumak uğruna yıllarca istemediği bir hayatı yaşayabilir. Meslek seçer, evlenir, susar, konuşur, inanır veya karşı çıkar; fakat bütün bunları gerçekten istediği için değil, dışlanmaktan korktuğu için yapabilir.

Korkunun yönettiği karar, biçimsel olarak kişiye ait görünse de ahlâkî anlamda özgür değildir. İnsan, eline zincir vurulmadan da itaate zorlanabilir. Yalnız kalma korkusu, işini kaybetme endişesi, itibarsızlaştırılma tehdidi veya ailesini üzme kaygısı, çoğu zaman açık baskıdan daha etkili olur. İktidarın en gelişmiş biçimi, insanın ne yapacağını zorla belirlemek değil, ona kendi tercihiymiş gibi yaptırabilmektir.

Bu nedenle düşünce özgürlüğü ile ifade özgürlüğü birbirinden ayıramaz. İnsan zihninde düşündüklerini söyleyemiyorsa özgürlük eksiktir. Fakat ifade özgürlüğü yalnızca devletin yasaklamaması meselesi de değildir. Toplumun dışlama mekanizmaları, kalabalığın linci, meslekî cezalandırma, mahalle baskısı ve itibarsızlaştırma korkusu da insanın dilini bağlar. Bazı toplumlarda insanlar düşünmedikleri için susmaz; düşündüklerinin bedelini ödemekten korktukları için susar.

Yine de özgürlük, akla gelen her şeyi söyleme ruhsatı değildir. Başkasının haysiyetini hedef alan hakaret, yalan ve iftira özgür düşüncenin değil, sorumsuz gücün biçimleridir. Düşünceyi açıklama hakkı ile başkasını yok etme arzusu arasındaki sınır korunmalıdır. Özgürlük, sözün sonuçlarından muaf olmak değil, sözünün sorumluluğunu üstlenebilmektir.

Özgür insan yalnızca dış baskıya karşı çıkan kişi değildir. Kendi öfkesine, kibrine ve intikam arzusuna karşı da direnebilendir. Çünkü insan bazen kendisine yapılan haksızlığı, başkasına haksızlık yapma iznine dönüştürür.

Yaralandığı için yaralama hakkı olduğunu düşünür. Oysa kendi acısını başkasının acısına gerekçe yapan insan, özgürlüğünü değil, yarasının iktidarını yaşamaktadır.

Kendini yönetmek, insanın duygularını yok etmesi anlamına gelmez. Öfke, korku, arzu ve kıskançlık insanîdir. Fakat insanın her hissettiğini eyleme dönüştürmesi gerekmez. Özgürlük, duygu ile davranış arasına düşünce koyabilme gücüdür. Öfkeli olduğu hâlde adaleti koruyabilmek, korktuğu hâlde doğruyu söyleyebilmek, istediği hâlde başkasının hakkına el uzatmamak, insanın kendisi üzerindeki hâkimiyetini gösterir.

Kendi arzusuna “hayır” diyemeyen kişinin başkasının buyruğuna “hayır” diyebilmesi de zordur. Çünkü özgürlük, yalnızca dış otoritelere karşı kazanılan bir mücadele değildir; insanın kendi içindeki küçük hükümdarlara karşı verdiği sessiz bir savaştır. Hırs, şöhret arzusu, para tutkusu, haz bağımlılığı ve sürekli onaylanma ihtiyacı, kişinin iç dünyasında ayrı ayrı saltanat kurabilir. İnsan bunları yönetemediğinde görünürde bağımsız, gerçekte parçalanmış bir tebaaya dönüşür.

Özgürlük bu nedenle bir disiplin meselesidir. Disiplin çoğu zaman özgürlüğün karşıtı gibi düşünülür. Oysa iradesi dağınık, dikkatini koruyamayan, başladığı işi sürdüremeyen ve her dürtüsünün peşinden giden insan, özgürlüğünü kullanacak kudrete sahip değildir. Müzisyen, yıllarca çalışarak ses üzerindeki hâkimiyetini geliştirir; yazar, dilin imkânlarını disiplinle öğrenir; insan da kendi karakterini ancak sürekli bir iç eğitimle kurabilir. Her sınır baskı değildir. Bazı sınırlar, insanın dağılmasını önleyen biçimlerdir.

Burada özgürlük ile keyfilik arasındaki ayırım belirginleşir. Keyfilik, kişinin gücünü ölçsüzce kullanmasıdır. Özgürlük ise gücünün sınırlarını bilmesidir. Keyfi insan “Yapabiliyorum, öyleyse yaparım” der. Özgür insan ise “Yapabilirim, fakat yapmalı mıyım?” diye sorar. Birinci cümlede güç konuşur; ikinci cümlede vicdan doğar.

Başkasının hayatını hiçe sayan özgürlük, güçlülerin ayrıcalığına dönüşür. Serveti olanın istediğini satın alması, iktidarı olanın istediğini susturması, bedensel gücü olanın zayıfı ezmesi özgürlük değildir. Bunlar yalnızca engellenmemiş iktidar biçimleridir. Özgürlük, herkes için geçerli olmadığında kendi ahlâkî anlamını kaybeder. Yalnızca kuvvetlilerin kullanabildiği bir hak, hak olmaktan çıkar; ayrıcalığa dönüşür.

Siyasal özgürlük de yalnızca seçim yapabilmekten ibaret değildir. İnsanların korkmadan konuşamadığı, örgütlenemediği, itiraz edemediği ve iktidarı denetleyemediği bir toplumda sandık tek başına özgürlük üretmez. Seçim, düşüncenin susturulduğu yerde yönetilenlere belirli aralıklarla sunulan bir onay merasimine dönüşebilir. Özgür toplum, yalnızca yöneticisini seçebilen değil, onu eleştirebilen, sınırlandırabilen ve gerektiğinde değiştirebilen toplumdur.

Fakat siyasal özgürlük ile iç özgürlük arasında da kopmaz bir bağ vardır. İç dünyasında otoriteye tapınan kişilerden özgür bir toplum kurulamaz. Kendi liderinin yanlısını göremeyen, grubunun çıkarını adaletin önüne koyan, karşıtının konuşma hakkını tanımayan insan, kendisi için özgürlük isterken başkasına itaati uygun görebilir. Böyle bir özgürlük talebi ilkeye değil, sıraya dayanır: Mesele tahakkümün ortadan kalkması değil, tahakküm sırasının kendisine gelmesidir.

Hakikî özgürlük, insanın yalnızca kendisi için değil, başkası için de özgürlük istemesidir.

Özgürlüğün bedelsiz olmadığı da kabul edilmelidir. Kendi aklıyla düşünen kişi bazen yalnız kalır. Doğru bildiğini söyleyen insan imkân kaybedebilir, makamdan uzaklaştırılabilir, çevresi tarafından dışlanabilir. Bedel ihtimali ortaya çıktığında özgürlük bir slogan olmaktan çıkar ve karakter sınavına dönüşür. İnsan, bedel gerektirmeyen zamanlarda özgürlük taraftarı olabilir; asıl mesele, özgürlük kendi rahatını tehdit ettiğinde ne yaptığıdır.

Özgürlük, insanın istediği her şeyi yapması değil, kendi hayatına hangi ilkenin yön vereceğini seçmesidir. Arzuların, korkuların ve kalabalıkların peşinden sürüklenmemek; düşüncesini başkasına kiralamamak; gücü

ele geçirdiğinde zulme dönüşmemek; kendi çıkarı ile adalet çatıştığında adaleti seçebilmek özgürlüğün gerçek işaretleridir.

İnsan ancak kendisini yönetebildiğinde hayatının öznesi olur. Aksi hâlde başkalarının emirlerinden kurtulsa bile arzularının, korkularının ve alışkanlıklarının yönetimine girer. Zincirin sahibinin değişmesi, köleliği ortadan kaldırmaz.

Filozof Kirpi: "Özgürlük, önündeki bütün kapıları açmak değil; hangi kapıdan neden geçtiğini bilmektir."

IV. Ahlâksız Düşünce ve Düşüncesiz Ahlâk

İnsanlık tarihi, düşüncenin her zaman iyilik üretmediğini yeterince gösterdi. En büyük yıkımların bir kısmı öfke nöbetleriyle değil, soğukkanlı hesaplarla hazırlandı. İnsanlar yalnızca kaba kuvvetle ezilmedi; dosyalandı, sınıflandırıldı, ölçüldü, kodlandı, sıralandı ve yönetildi. Zulüm çoğu zaman cahilliğin taşkınlığından değil, aklın ahlâktan koparılmış maharetinden doğdu. Zekâ, vicdan tarafından sınırlandırılmadığında insanı koruyan bir ışık olmaktan çıkar; karanlığın daha verimli çalışmasını sağlayan bir teknolojiye dönüşür.

Düşünce kendi başına masum değildir. Aklın neye hizmet ettiği, neyi meşrûlaştırdığı ve kimin hayatını görünmez kıldığı sorulmadıkça, düşünme yeteneği yalnızca bir güç biçimidir. İnsan, gerçeği anlamak için de yalanı daha inandırıcı kılmak için de düşünebilir. Hastalığı tedavi etmek için bilgi üretebildiği gibi, insan bedenini daha etkili biçimde yok etmek için de bilgi üretebilir. Toplamların özgürleşmesini sağlayacak kurumlar tasarlayabileceği gibi, insanların davranışlarını sürekli gözetleyecek sistemler de kurabilir. Düşüncenin büyüklüğü, sahip olduğu hesaplama yeteneğinde değil, kendisini hangi ahlâkî sınıra bağladığında ortaya çıkar.

8

Ahlâktan kopan düşünce, insanı bir amaç olarak görmekten vazgeçer. Onu sayı, veri, nüfus, seçmen, müşteri, iş gücü, hedef kitle veya güvenlik riski hâline getirir. İnsan yüzünün yerini istatistik aldığında, acı yönetilebilir bir maliyet kalemine dönüşür. Bir kararın kaç kişiyi işsiz bırakacağı, kaç çocuğu yoksulluğa sürükleyeceği veya kaç hayatı parçalayacağı ikinci plana itilir; çünkü sistem kendisini yalnızca verimlilik, büyüme, güvenlik veya başarı diliyle anlatır.

Bu dil tehlikelidir. Çünkü kötülüğü kaba görüntüsünden kurtarır. Şiddet artık bağırmas; rapor hazırlar. Zulüm artık kanlı ellerle değil, temiz masalarda imzalanmış belgelerle ilerler. Bir insanın hayatını mahveden karar, onu veren kişinin gözünde yalnızca bir prosedür olabilir. Bürokrasi, sorumluluğu parçalara ayırarak kötülüğün failini görünmez kılar. Herkes küçük bir görev yaptığını düşünür; fakat bu küçük görevler birleştiğinde büyük bir adaletsizlik ortaya çıkar.

Düşüncenin ahlâktan kopuşu en açık biçimde "amaç" ile "araç" arasındaki ilişkide görülür. İnsanlar büyük bir hedef adına küçük kötülüklerin kabul edilebilir olduğunu düşünmeye başladığında ahlâkî çöküş başlar. Düzen sağlamak, devleti korumak, toplumu dönüştürmek, ekonomiyi büyütmek, dini savunmak veya geleceği kurtarmak gibi yüksek görünen amaçlar, insanın bugünkü haysiyetini çiğnemenin mazeretine dönüşebilir. Oysa insanı ezen bir gelecek tasarımı, vaat ettiği cennet ne kadar parlak olursa olsun, kendi içinde çürümüştür.

Hiçbir büyük ideal, masum bir insanın yalnızca araç sayılmasını haklı çıkarmaz. Çünkü insanı araçlaştıran düşünce, sonunda uğruna mücadele ettiğini söylediği bütün değerleri de araçlaştırır. Adalet adına adaletsizlik, özgürlük adına baskı, inanç adına vicdansızlık, eşitlik adına zorbalık üretildiğinde kelimeler yaşamlarını kaybeder. Geriye yalnızca iktidarın kendisini süslemek için kullandığı kavramlar kalır.

Fakat düşüncenin ahlâktan kopması kadar tehlikeli bir başka durum daha vardır: Ahlâkın düşünceden kopması.

Düşüncesiz ahlâk, iyi ile kötüyü sorgulamak yerine hazır hükümleri tekrarlar. Kişiye neyin doğru olduğunu açıklamaz; yalnızca neye itaat etmesi gerektiğini söyler. Böyle bir ahlâk, insanın vicdanını geliştirmez, onun yerine otorite yerleştirir. İnsan davranışının sorumluluğunu üstlenmek yerine, kendisine verilen kurallara uyduğu için iyi olduğunu düşünür.

Bu noktada ahlâk, canlı bir muhakeme olmaktan çıkar ve disiplin aracına dönüşür. İnsanlara neden yalan söylememeleri gerektiği öğretilmez; yalnızca yalanın yasak olduğu bildirilir. Başkasının haysiyetinin niçin korunması gerektiği tartışılmaz; yalnızca geleneksel davranış kalıpları ezberletilir. Böylece kişi, kurala biçimsel olarak uyarken kuralın arkasındaki insanî anlamı çığneyebilir.

Düşüncesiz ahlâkın en belirgin özelliği, görünüşe bağımlı olmasıdır. İnsanların ne giydiği, nasıl konuştuğu, hangi törene katıldığı, hangi sembolleri taşıdığı sürekli denetlenir; fakat güçsüze nasıl davrandığı, emanete sadık kalıp kalmadığı, yalan söyleyip söylemediği, kul hakkı yiyip yemediği önemini kaybeder. Ahlâk, karakteri ölçmek yerine bedeni ve görüntüyü denetlemeye başlar.

Böyle toplumlarda ahlâk, zalimi durdurmak için değil, zayıfı hizaya sokmak için kullanılır. Güçlülerin yolsuzluğu sessizlikle karşılanırken, güçsüzlerin küçük kusurları büyütülür. Makam sahibinin zulmü "devletin gereği", yoksulun öfkesi ise "ahlâksızlık" sayılır. Erkeklerin iktidarı gelenekle korunurken, kadınların hayatı ahlâk adına kuşatılır. Büyüklerin şiddeti terbiye, çocukların itirazı saygısızlık olarak adlandırılır. Böylece ahlâk, adaletin dili olmaktan çıkar; hiyerarşinin bekçiliğini üstlenir.

Düşüncesiz ahlâkın başka bir yüzü de niyet putçuluğudur. İnsan, niyetinin iyi olduğunu söyleyerek eyleminin sonuçlarından kaçmak ister. Oysa iyi niyet, kötü sonucun bütün sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Bir insanı korumak amacıyla onun iradesini yok saymak, iyilik değildir. Toplumu düzeltmek adına insanları susturmak, ahlâk değildir. Çocuğu terbiye etmek adına onu aşağılamak, eğitim değildir. Ahlâk, yalnızca kişinin ne amaçladığıyla değil, başkasının hayatında ne ürettiğiyle de ilgilenir.

Düşünmeyen ahlâk, insanı ikiyüzlülüğe de açık hâle getirir. Çünkü kişi, erdemli olmaktan çok erdemli görünmeyi öğrenir. Yasaklardan söz eder, fakat çıkarı söz konusu olduğunda bütün ilkelerini askıya alır. Başkalarına sabır öğütler, kendisi en küçük engelde öfkelenir. Yoksulluğu kutsar, fakat kendisi ihtişam içinde yaşar. Tevazuyu över, fakat sürekli övülmek ister. Ahlâkın düşünceden kopması, insanın kendi çelişkilerini görmesini engeller.

Burada üçüncü bir kopuş ortaya çıkar: Özgürlüğün sorumluluktan ayrılması.

Sorumluluktan kopmuş özgürlük, özgürlük değildir; keyfiliktir. İnsan "Ben özgürüm" diyerek yaptığı her şeyin meşrû olduğunu düşünmeye başladığında başkasının varlığını unutmuş olur. Oysa hiçbir özgürlük, başka bir insanın haysiyetini çiğneme hakkı vermez. Kişinin arzusu, başkasının hayatı üzerinde sınırsız egemenlik kuramaz.

Modern dünyada özgürlük zaman zaman yalnızca kişisel hazların ve tercihlerin korunması şeklinde anlaşılır. İnsan kendi seçiminin sonuçlarını topluma, doğaya, ailesine veya gelecek kuşaklara yükleyebilir; sonra da bütün eleştirileri özgürlüğüne müdahale sayabilir. Böyle bir özgürlük anlayışı, insanı ahlâkî özne olmaktan çıkarıp taleplerinin merkezine yerleşmiş bir tüketiciye dönüştürür.

İnsan istediğini satın almayı, istediğini söylemeyi ve istediği yere gitmeyi özgürlüğün tamamı sanır. Fakat tükettiği şeyin hangi emek şartlarında üretildiğini, söylediği sözün kimi yaraladığını, yaşam biçiminin doğaya

ne yaptığını sormuyorsa özgürlüğü başkasının omuzlarına yüklenen bir maliyet hâline gelir. Sorumluluk taşımayan tercih, çoğu zaman görünmez bir başkasının bedel ödemesiyle mümkün olur.

Bu üç kopuş —ahlâksız düşünce, düşüncesiz ahlâk ve sorumsuz özgürlük— birbirini besler. Ahlâksız düşünce, tahakküm sistemleri kurar. Düşüncesiz ahlâk, insanlara bu sistemlere itaat etmeyi öğretir. Sorumsuz özgürlük ise güçlülerin ayrıcalıklarını kişisel hak gibi sunar. Böylece zekâ sistemi tasarlar, sahte ahlâk ona kutsallık kazandırır, keyfilik de onun nimetlerini paylaşanlara özgürlük yanılsaması verir.

Bu yozlaşmanın karşısında düşünce, ahlâk ve özgürlük birbirini denetlemek zorundadır. Düşünce ahlâka, "Savunduğun kural gerçekten adil mi?" diye sormalıdır. Ahlâk düşünceye, "Ürettiğin bilgi insanın haysiyetini koruyor mu?" diye sormalıdır. Özgürlük ise her ikisine, "Bu hüküm insanın kendi hayatının öznesi olmasına izin veriyor mu?" sorusunu yöneltmelidir.

Düşünce olmadan ahlâk donar. Ahlâk olmadan düşünce canavarlaşır. Özgürlük olmadan her ikisi de otoritenin hizmetine girer. Fakat sorumluluk olmadan özgürlük de güçlülünün ayrıcalığına dönüşür.

İnsanlığın meselesi yalnızca daha çok bilgi üretmek değildir. Daha hızlı makineler, daha gelişmiş teknolojiler ve daha güçlü kurumlar kurmak da tek başına ilerleme sayılmaz. Asıl mesele, insanın kendi ürettiği gücü ahlâkî olarak yönetip yönetemeyeceğidir. Çünkü aklın büyümesi, vicdanın da büyüdüğü anlamına gelmez. Bazen insanın araçları gelişirken insanlığı küçülür.

Filozof Kirpi: "Ahlâksız düşünce kötülüğün mühendisidir; düşüncesiz ahlâk ise o mühendisliğin gönüllü bekçisi."

10

V. Özgür Vicdanın İnşası: İnsan Olmanın Üçlü Sorumluluğu

İnsan, yalnızca düşünen bir varlık değildir. Yalnızca ahlâkî kurallar koyan veya özgürlük talep eden bir varlık da değildir. İnsan olmanın asıl ağırlığı, düşünceyi, ahlâkı ve özgürlüğü aynı hayatın içinde birbirine bağlayabilme sorumluluğunda ortaya çıkar. Düşünce, insanı uyandırır; ahlâk, uyandığında ne yapacağını belirler; özgürlük ise aldığı kararın sorumluluğunu üstlenmesini mümkün kılar. Bu üçünden biri eksildiğinde insanın bütünü yaralanır.

Düşüncenin olmadığı yerde insan, kendisine verilen dünyayı tekrarlar. Ahlâkın olmadığı yerde düşündüğünü iktidara dönüştürür. Özgürlüğün olmadığı yerde ise doğruyu bilse bile onu yaşama cesaretini gösteremez. Bu nedenle insanın önündeki temel mesele, üç ayrı erdemi yan yana taşımak değil, onları tek bir karakter içinde birleştirmektir.

Bu karakterin adı özgür vicdandır.

Özgür vicdan, dışarıdan verilen emirleri bütünüyle reddeden başıboş bir bireycilik değildir. Her ortak değeri küçümseyen, yalnızca kendi arzusunu ölçü kabul eden bir benlik de değildir. Özgür vicdan, insanın kendisine ulaşan her hükmü düşüncenin süzgecinden geçirmesi, başkasının haysiyetini ahlâkî ölçü olarak kabul etmesi ve aldığı kararın bedelini başkasına yüklemekten üstlenebilmesidir.

Vicdan, yalnızca içimizden gelen bir ses değildir. İçimizden gelen her ses hakikati söylemez. Korku da içimizden gelir, kibir de, öfke de, kıskançlık da. İnsan, kendi iç dünyasını kutsallaştırdığında vicdan ile dürtüyü birbirine karıştırabilir. Bu nedenle vicdanın özgürleşmesi, onun düşünceyle eğitilmesini ve ahlâkla sınanmasını gerektirir. Vicdan kendiliğinden olgunlaşmaz; dikkat, tecrübe, eleştiri ve yüzleşmeyle inşa edilir.

İnsan önce kendisiyle arasındaki mesafeyi kurmalıdır. Kendi kanaatlerini, aidiyetlerini, öfkelerini ve sevgilerini sorgulayabilmelidir. Çünkü kişi kendi benliğini mutlak hakikat saydığında özgür vicdan mümkün olmaz. Kendisine dışarıdan hükmeden otoriteler kadar, içeriden hükmeden tutkularına karşı da uyanık olmalıdır.

Bu uyanıklık insanı sürekli kuşku içinde yaşayan, hiçbir şeye bağlanamayan bir varlığa dönüştürmemelidir. Özgür vicdanın amacı bütün inançları eritmek değil, insanın neye neden bağlandığını bilmesini sağlamaktır. Düşünmeden bağlılık köleliğe, bağlanmadan düşünmek ise köksüzlüğe dönüşebilir. İnsan, hem miras aldığı değerleri sorgulayabilmeli hem de haklı bulduklarını bilinçli biçimde koruyabilmelidir.

Hakikat ile aidiyet çatıştığında gerçek sınav başlar.

İnsan çoğu zaman karşıtlarının yanlışını kolaylıkla görür. Kendi mahallesinin yanlışını görmek ise daha zordur. Çünkü aidiyet yalnızca düşünsel değil, duygusal ve toplumsal bir sığınaktır. Kişi, ait olduğu topluluğun zulmünü kabul ettiğinde kendi geçmişi, dostlukları ve kimliği hakkında da rahatsız edici sorularla karşılaşır. Bu yüzden insanlar bazen açık bir haksızlığı savunur, bazen susar, bazen de mağduru suçlar. Hakikati kabul etmenin bedelinden kaçmak için vicdanlarını aidiyetin emrine verirler.

Özgür vicdan, kendi grubunun yanlışına karşı da konuşabilme cesaretidir. Kişinin karşıtına yönelttiği eleştiri tek başına ahlâkî bir değer taşımaz. Çünkü düşmanı eleştirmek çoğu zaman kolaydır ve alkış getirir. Asıl değer, insanın kendisine yakın olanın haksızlığı karşısında sessiz kalmamasıdır.

Kendi inancının mensubu yalan söylüyorsa yalan diyebilmek, kendi siyasî çevresi zulmediyorsa zulüm diyebilmek, kendi ailesi bir çocuğu eziyorsa çocuğun yanında durabilmek, ahlâkın gerçek cesaretidir. Çünkü vicdan, yakınlığın emirlerine teslim olduğu anda evrenselliğini kaybeder.

İnsanî ahlâk, başkasının acısını kimliğine göre ölçmez. Bir insanın yarası, bize yakın olduğu için daha gerçek; uzak olduğu için daha önemsiz değildir. Elbette insan kendi çocuğuna, ailesine veya toplumuna özel bir sorumluluk duyabilir. Fakat bu yakınlık, başkasının haysiyetini inkâr etme hakkı vermez. Özgür vicdan, sevgiyi adaletin düşmanına dönüştürmez.

Bu nedenle insan olmanın üçlü sorumluluğu ilk olarak hakikate karşı sorumluluktur. İnsan, hoşuna giden şeyi değil, mümkün olduğunca doğru olanı aramalıdır. Kendi çıkarına uymadığı için bir gerçeği reddetmek, düşüncenin ahlâkî ihanetidir. Hakikat her zaman kesin ve bütünüyle erişilebilir olmayabilir; fakat insanın yanılabilir olması, yalanı seçme hakkı vermez. Aksine yanılabilirliğin bilgisi, daha dikkatli ve daha mütevazı düşünmeyi gerektirir.

İkinci sorumluluk başkasının haysiyetine karşıdır. İnsan, hiçbir ideal, devlet, din, piyasa, cemaat veya kişisel arzu adına başkasını salt araç hâline getirmemelidir. İnsan hayatı, herhangi bir sistemin yakıtı değildir. Hiçbir gelecek tasarımı, bugünün çocuklarını, yoksullarını veya güçsüzlerini feda edilebilir sayamaz. Bir düzenin büyüklüğü gökdelenleriyle, ordusuyla veya teknolojiyle değil, korunmaya en çok ihtiyaç duyanlara nasıl davrandığıyla ölçülür.

Üçüncü sorumluluk ise kendi özgürlüğüne karşıdır. Özgürlük yalnızca korunacak bir hak değil, taşınacak bir yükür. İnsan kendi kararlarını verebilmek istiyorsa kararlarının sonuçlarından da kaçmamalıdır. Başarısızlığını sürekli başkalarına yükleyen, seçimlerinin zararını güçsüzlere ödeten, özgürlüğün nimetlerini isterken sorumluluğundan kaçan kişi kendi hayatının gerçek öznesi değildir.

Özgür vicdan, bahane üretmeyen bir karakterdir. "Herkes böyle yapıyor" cümlesinin arkasına saklanmaz. Kalabalığın davranışı, kişinin sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Milyonlarca insanın aynı yanlış yapması, yanlış doğruya dönüştürmez. İnsan tek başına kalabilir; fakat kalabalığın ortak suçuna katılmaktan daha onurlu bir yalnızlık vardır.

Bu yalnızlık kutsanmamalıdır. İnsan toplumsal bir varlıktır ve dayanışmaya muhtaçtır. Fakat hakikat uğruna yalnız kalabilme ihtimali olmadan sahici topluluk da kurulamaz. Sürekli onay isteyen insanlardan oluşan toplumlar, kolaylıkla itaat topluluklarına dönüşür. Herkes birbirini rahatlatır, kimse kimseyi uyandırmaz. Böyle bir yerde dostluk bile hakikatin değil, ortak yarılsamanın korunmasına hizmet eder.

Gerçek dostluk, insanın hatasını alkışlamak değil, onu kendisine karşı korumaktır. Gerçek topluluk ise üyelerinden kör sadakat istemez; eleştiriye tahammül eder. Çünkü eleştirinin susturulduğu yerde çürüme başlar. İtirazı düşmanlık sayan her yapı, sonunda kendi yalanlarına inanır.

Özgür vicdanın inşası eğitimle doğrudan ilgilidir. Eğitim yalnızca bilgi aktardığında eksik kalır. Çocuğa ne düşüneceğini öğretmek yerine nasıl düşüneceğini, neye itaat edeceğini söylemek yerine bir hükmün adaletini nasıl tartacağını öğretmelidir. Soru soran çocuk tehdit değil, imkândır. Onu susturan toplum, gelecekte konuşamayan yetişkinler üretir.

Fakat eleştirel düşünce de tek başına yeterli değildir. Çocuk başkasının acısını anlamayı, gücünü ölçülü kullanmayı, yenilgiyi ve farklılığı kabullenmeyi öğrenmelidir. Zekâyâ yatırım yapıp karakteri ihmal eden eğitim düzeni, bilgili fakat vicdansız insanlar yetiştirebilir. Başarıyı yalnızca rekabet ve kazançla ölçen bir sistem, çocuğa başkasını geçmeyi öğretir ama onunla birlikte yaşamayı öğretmez.

Özgür vicdan, günlük hayatta büyük kahramanlıklarla değil, küçük tercihlerle kurulur. Haksız bir söze itiraz etmek, emeği görünmeyi hatırlamak, güçsüzün yanında durmak, kolay bir yalandan vazgeçmek, özür dilemek, yanlışını kabul etmek, bir çocuğun korkusunu ciddiye almak, hayvana eziyeti görmezden gelmemek ve çıkarına aykırı olduğu hâlde adil davranmak, karakterin sessiz inşasıdır.

İnsan büyük tarihî anlarda ne yapacağını, çoğu zaman bu küçük tercihlerle hazırlar. Gündelik hayatta yalana alışan kişi büyük yalanlar karşısında da kolay susar. Küçük iktidarını kötüye kullanan insan, büyük iktidarı ele geçirdiğinde birdenbire adil olmaz. Ahlâk kriz anında ortaya çıkan sihirli bir yetenek değildir; yıllar boyunca oluşturulmuş alışkanlıktır.

Bu yüzden özgürlük de bir anda kazanılan nihai bir durum değildir. Her gün yeniden kurulması gerekir. İnsan bazen korkusuna yenilir, bazen çıkarının peşinden gider, bazen susması gereken yerde konuşur, konuşması gereken yerde susar. Özgür vicdan kusursuzluk değildir. Kendi kusurunu görebilmek, telâfi etmeye çalışmak ve aynı yanlış kader gibi tekrar etmemektir.

Kendisiyle hesaplaşamayan insanın başkalarıyla kurduğu adalet ilişkisi de zayıftır. Öz eleştiri, kişinin kendisini aşağılaması değil, kendi benliğine karşı doğruluk borcudur. Sürekli kendisini suçlayan kişi de sürekli kendisini haklı çıkaran kişi kadar gerçeği çarpıtabilir. Ahlâkî olgunluk, ne kendini putlaştırmak ne de kendini yok saymaktır. İnsan kendi değerini kabul ederken başkasının değerini de tanıyabilmelidir.

Düşünce, ahlâk ve özgürlük birlikte yaşandığında insan yalnızca biyolojik ve toplumsal bir varlık olmaktan çıkar; kendi eylemlerinin ahlâkî öznesine dönüşür. Düşünce ona dünyanın başka türlü olabileceğini gösterir. Ahlâk, bu başka dünyanın kimin zararına kurulamayacağını hatırlatır. Özgürlük ise onu bekleyen bir kurtarıcı olmadığı gerçeğini yüzüne vurur.

İnsan, hayatını bütünüyle kontrol edemez. Doğduğu zamanı, karşılaştığı koşulları ve başına gelen birçok olayı seçemez. Fakat her durumda neye dönüşeceği konusunda bütünüyle güçsüz değildir. Zulme uğramış olmak zalim olmayı zorunlu kılmaz. Korkmuş olmak sonsuza kadar susmayı gerektirmez. Yanılmış olmak düşünmeden vazgeçmek için gerekçe değildir.

Özgür vicdan, insanın kendi yarasından bir adalet ölçüsü çıkarabilmesidir; intikam değil. Kendi acısını başkasının acısını anlamaya açabilmesidir; üstünlük değil. Kendi özgürlüğünü başkasının köleliği üzerine

kurmamaktır. Çünkü başkasının tutsaklığından yararlanan kişi, özgürlük kelimesini kullansa bile özgür değildir.

Hakikî düşünce insanı sorumluluğa götürür. Hakikî ahlâk insanı itaate mahkûm etmez. Hakikî özgürlük başkasının haysiyetini çiğneme imtiyazı vermez. Bu üçü birbirinden ayrılmadığında insan, yalnızca yaşayan değil, hayatının anlamı ve sonuçları üzerine hesap verebilen bir varlığa dönüşür.

İnsanın büyüklüğü her istediğini yapmasında değil, yapabileceği kötülükten vazgeçebilmesindedir. Bilgisiyle üstünlük kurmasında değil, bildiğini adalete dönüştürmesindedir. Özgürlüğünü yalnızca kendisi için istemesinde değil, kendisine benzemeyen insanların özgürlüğünü de savunabilmesindedir.

Filozof Kirpi: "Özgür vicdan, hakikati düşüncenin, insanı ahlâkın, gücü ise sorumluluğun emanetine vermektir."